

13th, 2016, Ava DuVernay

kritika

Ana Šturm

»Neither slavery nor involuntary servitude, except as a punishment for crime whereof the party shall have been duly convicted, shall exist within the United States, or any place subject to their jurisdiction.«

Trinajsti amandma ustave Združenih držav Amerike je leta 1865 odpravil suženjstvo. Vendar so snovalci v njem pustili pravno »črno luknjo«, ki jo država in kapitalistični sistem še danes izkoriščata v svoj prid. Netflixov dokumentarec **13th** (2016), pod katerega se podpisuje scenaristka in režiserka Ava DuVernay, začrta povezavo med odpravo suženjstva in množičnim naraščanjem števila zapornikov v obljubljeni deželi. Industrijski zaporniški sistem, ki je v Ameriki – predvsem v času Clintonove administracije – postal eden najbolj donosnih poslov, je dediščina suženjstva.

Učna ura

13th letos ni edini vidnejši film, ki bi se obravnave rasizma lotil kot systemskega problema. Odlično družbo mu v kategoriji nominirancev za oskarja za najboljši dokumentarec delata **I Am Not Your Negro** (2016, Raoul Peck), filmski esej, ki se navdihuje pri nedokončanem delu afroameriškega pisatelja in aktivista Jamesa Baldwina, ter monumentalna dokumentarna serija, klinična avtopsija ameriškega pogleda na rasizem **O. J.: Made in America** (2016, Ezra Edelman).

13th si zastavi zahtevno nalogo: v dobri uri in pol predstavi 150 let ameriške zgodovine. Po logični časovni premici ključne dogodke odmerja s kirurško natančnostjo. Čeprav gre – tako v smislu forme kot vsebine – za konvencionalen dokumentarec, je ta narejen vrhunsko. Kopica izjemnih sogovornikov, med njimi tudi legendarna politična aktivistka Angela Davis, izbrano

arhivsko gradivo, ki lepo dopolnjuje in komentira izpiljeno narativo, in učinkovite grafike, kjer številke ne dolgočasijo, pač pa nadgrajujejo kot neizpodbitno dokazno gradivo. Kljub ogromnemu številu podatkov film diha in ostane intriganten od uvodne do zaključne špice.

Fascinantne so že samo številke. ZDA predstavljajo 5 odstotkov vse svetovne populacije, v ameriških zaporih pa je zaprtih 25 odstotkov vseh svetovnih zapornikov. Četrtnina vseh zapornikov je zaprta v deželi svobodnih. Ali drugače, dežela sanj ima najvišje število zapornikov na svetu. Od 70. let 20. stoletja do danes se je zaporniška populacija v Ameriki povečala s 360.000 na 2.300.000 oseb. Afroameriški moški predstavljajo 6,5 odstotkov vse populacije ZDA in 40 odstotkov vseh zapornikov. Vsak tretji Afroameričan se bo na neki točki svojega življenja zelo verjetno znašel v zaporu.

Avo DuVernay v filmu zanima sistemska in zgodovinska kontinuiteta, več kot stoletje trajajoč proces kriminalizacije, zaradi katere je danes v ameriških zaporih več Afroameričanov, kot pa jih je bilo kadarkoli sužnjev. Zanima jo, kako smo prišli do te točke. Režiserka je svojo kariero začela kot novinarka in pripravnica na televiziji CBS, kjer je pokrivala proces proti O. J. Simpsonu, širšo prepoznavnost pa je dosegla s filmom o Martinu Lutherju Kingu *Selma* (2014). Zaradi svojega položaja uspešne afroameriške režiserke in povezanosti z gibanjem #BlackLivesMatter je postala pomemben glas črnske skupnosti v ZDA.

Ključni poudarek dokumentarca *13th* dobimo že na začetku. Suženjstvo je bilo ekonomski sistem. Ko so ga v drugi polovici 19. stoletja ukinili, se je ameriški jug znašel v gospodarski krizi. V tem zgodovinskem trenutku se začne porajati mitologija »nevarnega črnega kriminalca«, divjaka, brutalneža in posiljevalca, ki ga ni mogoče nadzorovati. Z izkoriščanjem na začetku omenjene pravne luknje in pospešeno kriminalizacijo – Afroameričane so množično aretirali za najmanjše prekrške – so si veleposestniki znova zagotovili brezplačno delovno silo. Za to obdobje je značilno tudi linčanje in vzpon Ku Klux Klana, katerega delovanje je spodbudil prvi ameriški »blockbuster« *Rojstvo naroda* (The Birth of a Nation, 1915, D.W. Griffith). Po filmu so pripadniki Ku Klux Klana začeli imitirati zažiganje

križev, česar prej niso počeli. Griffith je goreče križe v film dodal zaradi spektakularnega učinka.

V tem času so številni Afroameričani pred nasiljem in linčanjem migrirali s segregacijskega juga v delavske metropole na sever. V prvi polovici 20. stoletja je v ZDA prevladovala fordistična industrijska ekonomija, za katero so bili Afroameričani nujna delovna sila. Delavci so večinoma živeli v getih, ki so imeli funkcijo »družbenega zapora«. Geto je zagotavljal sistematično izključevanje afroameriške skupnosti, hkrati pa je omogočal izkoriščanje njene delovne sile. V 60. letih v getih pride do krize, ki povzroči val mestnih vstaj. Vlogo geta takrat prevzame zapor.

K že tako izključeni afroameriški skupnosti so dodatno plast prispevali še segregacijski zakoni, ki so zahtevali ločitev belcev in črncev v vseh javnih prostorih. Dober primer segregacijske politike prinaša *Hidden Figures* (2016, Theodore Melfi), film o treh afroameriških matematičarkah, zaposlenih v NASI, ki so odigrale ključno vlogo pri prvih uspehih ameriškega vesoljskega programa. Ker je imela NASA poleg moških in ženskih stranišč tudi ločene toaletne prostore za Afroameričane, je morala Katherine Johnson, genialna matematičarka in naslovna junakinja filma, vsak dan v visokih petah in ozkem krilu, segajočem do gležnjev (tako so velevali uradni predpisi), pešačiti 40 minut do najbližjega stranišča, zaradi česar je bila ponovno obsojena, ker si je v času najbolj napete vesoljske tekme z Rusijo drznila vzeti polurni odmor.

V 60. letih spremljamo tudi vzpon številnih civilnih gibanj, od protivojnih in ženskih iniciativ do gibanja za državljanske pravice, Črnih panterjev ... Vodje in vidnejši predstavniki omenjenih gibanj – Martin Luther King, Malcolm X, Fred Hampton, Angela Davis in drugi – so bili v medijih portretirani kot kriminalci. Televizijo so znala v svoj prid uporabiti tudi civilna gibanja; DuVernay o tem med drugim govori v *Selmi*, saj so prav prek televizije širši javnosti prvič lahko pokazali policijsko nasilje, s katerim so se soočali Afroameričani.

Afroameričani dobijo državljanske pravice šele leta 1964, leto pozneje – in sto let po odpravi suženjstva – pa dobijo tudi volilno pravico. Seveda pa to še ne pomeni popolne enakopravnosti. Leta 1967 so na primer odpravili še prepoved medrasne zakonske zveze, o čemer govori film *Loving* (2016, Jeff Nichols).

Do 70. let 20. stoletja je bilo število zaporniške populacije dokaj konstantno, od 70. let pa začne strmo naraščati. V času Nixonove vlade postane kriminalizacija določenih družbenih skupin močno politično motivirana. Kriminal postane drugo ime za raso. Nixon je bil tudi začetnik t. i. vojne proti drogam, ki je dosegla višek v času Reaganove administracije, ko so Afroameričani za posedovanje *cracka* dobivali bistveno višje kazni kot pa kdorkoli drug za posedovanje kokaina. Vojna proti drogam je bila vojna proti latinskoameriškim in črnskim skupnostim, potekala pa ni samo na ulicah, ampak tudi v medijih. Postala je vsakodnevni spektakel na številnih televizijskih postajah in je vzpostavila ter zakoličila podobo črnskih »superpredatorjev«.

Trda roka v boju proti kriminalu je postala zmagovalna politična karta, s katero je po Nixonu in Reaganu zmagal še George H. W. Bush. Na začetku 90. let se je tudi demokratom posvetilo, da na volitvah lahko zmagajo samo, če spremenijo politiko do boja proti kriminalu. Po zmagi na volitvah je Clinton leta 1994 podpisal enega najbolj škodljivih zakonov, t. i. *Federal Crime Bill*. Kompleks zaporniškega sistema se je s tem enormno povečal in privatiziral. Zaporniška populacija se je podvojila. *13th* v povezavi s privatizacijo zaporov problematizira predvsem dobičke, ki jih kujejo zasebna podjetja na račun slabih pogojev bivanja; od neustrezne hrane do zdravstvene oskrbe ter izkoriščanja zapornikov kot brezplačne delovne sile, ki izdeluje artikle za številne ameriške korporacije, med drugim tudi perilo Victoria's Secret.

Veliko ljudi je v zaporu, ker so prerevni, da bi si plačali varščino. Kar 97 odstotkov zapornikov ne doživi sojenja, pač pa se v zaporu po večini znajdejo zato, ker pristanejo na dogovor s tožilcem. Vsi, ki imajo kartoteko, so izključeni s trga dela, ne morejo najeti kredita, izgubijo volilno pravico. Kar 30 odstotkov odraslih moških v Alabami nima več volilne pravice.

Izključenost, revščina, pomanjkanje izobrazbe, neugodne okoliščine, socialna nepravilnost, policijski nadzor, represija in nasilje so vsakodnevna realnost, v kateri so Afroameričani razvili posebne strategije preživetja. »Ko se s prijateljem v avtu voziva po soseski, imava denarnice vedno na armaturni plošči, saj nama tako – v primeru, da naju ustavi policija – ni treba segati v žep po dokumente, s čimer si lahko rešiva življenje,« v Guardianovem članku *Black Lives Matter: Birth of a Movement* piše Wesley Lowery.

Zadnji del dokumentarca *13th* je posvečen gibanju #BlackLivesMatter, ki zaznamuje novo dobo afroameriškega aktivizma. Gibanje je vzniknilo leta 2014, po incidentu v Fergusonu, v katerem so policisti ustrelili 18-letnega Michaela Browna. #BlackLivesMatter je politična intervencija, ki opozarja na rasne razlike in zahteva spremembe, s katerimi bomo vsi deležni osnovnega človeškega dostojanstva. Gre za afirmacijo afroameriškega prispevka k skupnosti, državi in družbi. S podobnimi temami se je letos ukvarjala kopica zanimivih del, poleg že omenjenih *Hidden Figures* in *Loving* moramo opozoriti še na filme *The Fits* (2015, Anna Rose Holmer), *Moonlight* (2016, Barry Jenkins) in *Fences* (2016, Denzel Washington).

O dostojanstvu govori tudi eden najbolj ganljivih prizorov v filmu *13th*, v katerem spremljamo visokega, elegantnega in ponosnega moškega, oblečenega v ukrojeno obleko, s klobukom na glavi, ki ga – kar tako, ker si je dovolil prečkati cesto – napade skupina belih moških. Brcajo ga, odrivajo, mu z glave zbijajo klobuk, ki ga večkrat pobere in se dostojanstveno odpravi dalje. A nasilneži ne odnehajo. Prizor je izjemno močan, ker ob njem nikakor ne moreš doumeti, od kod izhaja izbruh sovraštva do tega uglajenega in mirnega moškega. Ko se isti prizor pojavi drugič, se po njem preselimo na enega nedavnih Trumpovih političnih shodov, kjer se odvija zelo podobna scena nenadzorovanega nasilja in sovraštva. Ali kot bi rekel Aimé Césaire: »Kolonizator, ki mu preide v naravo, da v drugem vidi žival, in se nauči, natrenira, da ga obravnava kot žival, se objektivno sam spreminja v žival.«

